

літератури і мистецтва УРСР й одержала змогу уважно ознайомитися з творчістю М.Хвильового, М.Куліша, В.Підмогилюного, М.Ялового, О.Слісаренка, М.Йогансена, Є.Плужника, Гео Шкурупя та ін.

Визначаючись із основоположними цілями своєї монографічної студії, Раїса Мовчан наголошувала, що, “власне, основна стратегічна лінія дослідження – це виявлення “консистенції” модернізму, простеження його “буття” (Д.Наливайко) в українській літературі 1920-х років, тобто його прихід, розгортання й

перспектива відходу” (7). Безперечним достоїнством дослідження слід уважати не лише те, що “консистенція” модернізму діагностується із залученням широкого літературно-мистецького, культурологічного і філософського ареалу, а також і те, що Раїсі Мовчан вдалося на матеріалі українського літпроцесу початку ХХ ст. виявити й оприлюднити драматичний нерв, ба навіть трагедійну присутність модернізму як стадії розвитку цивілізаційного інтелекту.

Ярослав Голобородько

НАПРУГА ДУМКИ

Барчан В. В. Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стильових та філософських вимірів ХХ століття: Монографія. – Ужгород, 2008. – 432 с.

Колега В.Барчан, професор кафедри української літератури Ужгородського університету Лідія Голомб якось сказала про авторку рецензованої монографії: “Валентина Володимирівна все робить ґрунтовно”. Ця думка не раз поставала в уяві, коли читав книжку “Творчість Теодосія Осьмачки в контексті стильових та філософських вимірів ХХ століття”.

Про Т.Осьмачку написано чимало. Авторка все сумлінно збирала, систематизувала за часом і простором, виокремивши найцікавіші спостереження й оцінки творинь загадкової музи цього майстра. Його творчість і сьогодні перебуває в полі зору дослідників (Н. Зборовська, М. Скорський, М. Слабошпицький, Вал. Шевчук), про нього пишуть дисертації (Н. Лисенко, С. Чернюк, В. Зінкевич, С. Марцинкевич, О. Лапко, О. Піскун). Дослідниці потрібен був код, який дав би змогу перейняти думкою все написане Т. Осьмачкою, усе сказане про нього й відкрити образ митця, адекватний його природі, його непростій долі в контексті трагічного часу. Власний літературознавчий код авторка віднаходить на перехресті екзистенціалізму як найхарактернішої для Т. Осьмачки філософської бази; експресіонізму, у річищі якого автор реалізував власні творчі

інтенції; міфологічних, народнопоетичних і літературознавчих традицій, що стали чинниками формування його поетики. На підставі багатьох спостережень та їхнього наукового осмислення логічно формулюється висновок про оригінальність таланту українського митця. В. Барчан веде коректний діалог з авторами розвідок про Т. Осьмачку, послідовно окреслюючи та обґрунтовуючи власну літературознавчу позицію.

Вийти на змагання з генієм (автор поетичних збірок “Скитські вогні”, “Клекіт”, “Китиці часу”, поеми “Поет”, повістей “Старший боярин”, “План до двору”, “Ротонда душогубців”, безперечно, був геніальним письменником), стати перед його незвичайністю, загадковістю не просто. Бо не досить глянути на нього, сподіваючись на осяяння, яке допоможе розгадати загадку генія. Треба мати мужність дивитись йому в очі, не відводячи погляду ні від таємниць, ні від зовнішніх алогізмів. Набратися сили перейти складний рельєф поля його життя і творчості, вивчаючи кожен квадрат того поля, водночас не гублячи загальної панорами, бачити суміжні поля; вловити принесений вітром “чужий” пилок, а також визначити дію цього поля на більші духовні обшири.

Завдяки науковій сміливості авторки Т. Осьмачка постав перед нами невід'ємною частиною національної культури, співцем національної долі, деміургом неповторного художнього світу.

Уважно вивчивши митецьку фактуру поетичних і прозових текстів Т. Осьмачки, В. Барчан розкриває особливості художньої правди письменника: його художній міф тримається на міцній національній традиції. Спостережене, пережите й винесене з глибин генетичної пам'яті Т. Осьмачка оригінально перелив у архетипні оригінальні образи, сповнені глибокого змісту. Герої письменника постають перед екзистенційними проблемами фатуму й вибору, щоразу усвідомлюючи цінність кожної хвилини життя.

Придивімося, як дослідниця тлумачить смисл поведінки Овсія Бруса ("Ротонда душогубців") в умовах межової ситуації: свідомо обрана смерть сприймається як "своєрідний реквієм людській гідності"; у відході героя у вічність, продовжує авторка, "вбачаємо смерть селянських ідеалів та надій" (387). Через трагедію окремої особи Осьмачка показав історичну трагедію України. З таким висновком не можна не погодитись.

Досконале знання теоретичного й літературного матеріалу дало змогу В. Барчан вільно переходити від широких проблем (Україна й Космос) до багатьох концептів і навпаки й самою практикою аналізу і тлумачення відсунути думки тих дослідників, хто готовий був визнати творчість письменника "незбагненою", "проклятою власністю його душі" (Ю. Лавріненко).

Дослідниці вдалося створити цілісний психологічний і творчий портрет Т. Осьмачки. Вона вловила глибинні перегуки між його художніми творами й публіцистикою. Характеризуючи образ Гордія Лундика, вона залучає есе "Мої товариші" й точно тлумачить позицію письменника щодо причин неуспіху української інтелігенції в перебудові України: серед неї не було національних провідників. Образ Гордія Лундика ("Старший боярин") – то втілення селянської сили, вихованої у зросійщеному середовищі. "... Вони знайшли стежку до щастя, але ще не щасливі", – ці думки Гордія про братчиків, до яких він потрапив цілком випадково, наведено як кодові щодо розуміння Т. Осьмачкою історичної

долі українських визвольних змагань, приречених на поразку.

Авторка постійно тримає в полі зору думки про український характер експресіонізму Т. Осьмачки, національний і європейський контекст його творчості, про визначальні риси стилю Т. Осьмачки як поета і прозаїка, про особливий тип особистості письменника, його елітарність як митця.

Визначивши експресіонізм як найбільш органічний для таланту Т. Осьмачки напрям, В. Барчан слідом за С. Єфремовим і Ю. Шерехом показує його українське забарвлення, що було зумовлено як філософськими, естетичними, фольклорними, художніми, так і соціальними, політичними особливостями життя України того періоду. Експресіонізм в українському мистецтві благословили Лесь Курбас та О. Довженко. Тезу про специфіку української гілки цього напрямку доводять аналізом творчості П. Тичини й М. Бажана, а її профіль окреслено іменами М. Куліша, О. Влизька, Д. Фальківського та ін. Завдяки багатьом спостереженням над творчістю Т. Осьмачки-експресіоніста (здається, текст книжки дещо перенасичений цим терміном) рельєфнішими стали філософські і стильові обрії українського модернізму й авангардизму. Висловлена теза збагачується конкретикою, що надає їй фундаментальності, а дослідженню – ґрунтовності.

Книжка В. Барчан – яскраве філологічне дослідження. Авторка любить слово, відчуває нюанси образних рядів Осьмаччиного письма, через те точно визначає його домінуючу стильову ознаку – "експресіоністичну поетику з її міфологічною та народнопоетичною основою" (326), тонко окреслює поліфонізм художнього слова письменника, в якому не раз вловлює обертони сюрреалізму, романтизму, неокласицизму (403).

Зважаючи на факти біографії й деякі особливості поведінки та побуту Т. Осьмачки, дослідники неодноразово торкалися проблеми: на якій межі перебувала психіка письменника. Зіставивши судження багатьох людей, які особисто знали Т. Осьмачку, тривалий час спілкувалися з ним, з одного боку, та його художні твори й публіцистику – з другого, В. Барчан обстоює тезу про особливий тип особистості митця, без акцентації хвороби.

Охарактеризувавши його як глибокого аналітика з органічним національним чуттям (326), дослідниця розглядає такі риси Т. Осьмачки-людини: мінливість уподобань, несталість інтересів (ні біля кого не затримувалася довго), правдолюбство, одержиме почуття справедливості, страх, самотність. “Природні здібності, здатність розуміти людську психіку (умів вгадувати людські думки, мав прекрасну пам'ять, логічно мислив), підвищена емоційність, нервово напруження, посилене відчуття небезпеки” (68), – усе це разом дало змогу дослідниці зняти тезу про психічну недугу письменника, котрий власну літературну творчість мав за помсту більшовицькому режимові.

Гідна уваги теза авторки стосовно творчості Т. Осьмачки як “елітарного митця покривдженої України” (218), висловлена на підставі аналізу високого регістру його переживань, глибинної суті філософського розмислу, неординарного таланту.

У монографії В. Барчан знаходимо чимало тонких спостережень над особливостями поетичного і прозового дискурсів творчості Т. Осьмачки, глибинних оцінок. В аналізі творів переважає раціоналістичне начало, що вигідно вирізняє рецензоване дослідження серед потоку інтуїтивного літературознавства. Привертають увагу гарні інтерпретації вірша “Спільна доля” (252–253), аналіз міфологізму поеми “Поет”, висновок про переорієнтацію концепції людини від соціальних до національних пріоритетів, від віри в гармонію Всесвіту до утвердження позитивістських начал – слова й діла (282). Точно вловлено основний мотив поетичної збірки “Сучасникам” (220). Цікавий висновок про поєднання в повісті “Старший боярин” реального й фантастичного як засобу розкриття психології персонажів. Багато ключових операцій повісті розкодовано дуже оригінально (334 – 335). Логічне формулювання ідеологічного коду

повісті “План до двору”, спрямованого на розкриття екзистенційного виміру свободи окремої людини як основи свободи нації (373–374).

Коли книжка написана добре, радієш. Незначні зауваження, які проартикулюю, легко можуть бути враховані при перевиданні праці. Насамперед чомусь муляє поєднання в назві книжки слів “в контексті ... вимірів”: відчувається нюанс неузгодженості. Шкода, що у висновках рівнодійна багатовекторних спостережень над змістом і формою творів Т. Осьмачки стягнута до коротких узагальнень, хоча емпіричний матеріал проектувався на ширші філософські, суспільно-політичні, естетичні викладки, адже глибинна природа таланту цього письменника концептуальна. При аналізі поезії приглушене особистісне начало, хоча авторка володіє пружною думкою, яскравим темпераментом. На тлі добре написаного тексту муляють вирази “перш за все”, “у меншій мірі”, “у великій мірі” тощо.

Монографія В. Барчан, присвячена життю і творчості Т. Осьмачки, уявляється в одному ряду із книжками, що вийшли майже одночасно, В. Агеєвої “Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича” (2006), О. Забужко “Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій” (2007), Г. Клочека “Енергія художнього слова” (2007, маю на увазі статті про Т. Шевченка). Дослідниця наблизилася до нас великий масив української культури, пов'язаний із письменником могутнього таланту і драматичної долі, котрий наперекір ворожим обставинам реалізував себе як співаця пригніченої нації, створивши художній світ, у центрі якого поставлені образи України, людського серця й рідного слова, сповнені болем й естетичної енергії.

м. Кіровоград

Василь Марко